

УДК 347.23

Ю.П. ПАЦУРКІВСЬКИЙ, канд. юрид. наук, доц., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЯК ФОРМА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Ключові слова: *припинення права власності, підстави припинення права власності, суб'єктивне право, тягар власності, момент припинення права власності*

Дослідженню інституту права власності завжди приділялася значна увага у вітчизняній цивілістиці, що обумовлено його значенням для системи цивільного права, а також становищем, яке він займає в цивільному обігу в сучасний період. Право власності закріплює економічні відносини власності, матеріальну основу суспільства, є основною юридичною передумовою та результатом звичайного майнового обігу. Все це визначає актуальність вивчення інституту права власності та постійний інтерес дослідників до нього.

Одним із найважливіших принципів цивільного права є принцип непорушності права власності. Від рівня гарантованості права власності (особливо приватної) залежить добробут країни та розвиток суспільства. Обґрунтоване законодавче регулювання відносин припинення права власності, застосування норм про припинення права власності покликані забезпечувати його стабільність. Через це особливого значення набуває вивчення інституту припинення права власності.

Тим часом цей інститут і застосування відповідних норм розроблені вітчизняною наукою цивільного права недостатньо. У підручниках, коментарях питання припинення права власності звичайно обмежуються описом окремих підстав припинення права власності, вивчені лише окремі аспекти інституту припинення права власності. У сучасній вітчизняній юридичній літературі не вирішене односторонньо дискусійне питання про поняття,

підстави та способи припинення права власності, вивчення якого дозволяє глибше зрозуміти механізм припинення суб'єктивного права власності. Чимало спірних питань припинення суб'єктивного права власності, що мають важливе практичне значення, вимагають вирішення наукою цивільного права.

Проблематика дослідження має як теоретичну, так і практичну значимість. Припинення права власності найчастіше відбувається саме за волею власника, примусове припинення права власності є виключенням. Крім того, особливу актуальність тема дослідження набуває у зв'язку із вдосконаленням цивільного законодавства.

У вітчизняній цивілістиці питання припинення права власності не можна вважати достатньо розробленими: вони розглядаються переважно в навчальній літературі, коментарях до цивільного законодавства, наукових статтях, спеціальних монографічних, дисертаційних досліджень недостатньо. Лише окремі питання припинення права розроблені в окремих дослідженнях присвячених проблематиці дослідження. Серед спеціальних досліджень варто відзначити дисертаційне дослідження О.С. Харченко «Підстави припинення права власності» [1].

Звідси, метою статті є дослідження проблем припинення суб'єктивного права власності, вивчення механізму припинення права власності, встановлення юридичних фактів, що мають наслідком припинення права власності, у тому числі з волі власника, та їх значення, а також визначення обґрунтованості відповідних норм діючого цивільного законодавства, практики їх застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звертаючись до поняття припинення права власності, варто пам'ятати, що суб'єктивне право власності є елементом змісту правовідносин власності. З такої точки зору припинення права власності можна розглядати, як припинення конкретного правовідношення.

Підставами припинення права власності згідно з ч.1 ст.346 ЦК є: відчуження власни-

ком свого майна; відмова власника від права власності; знищення майна; припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі; викуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю; викуп нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене; викуп безгосподарно утримуваних пам'яток історії та культури; звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; реквізиція; конфіскація; припинення юридичної особи чи смерть власника. Наведений перелік не є вичерпним, оскільки ч.2 ст.346 ЦК зазначається, що право власності може бути припинене в інших випадках, встановлених законом.

Як відзначав В.І. Синайський, припинення правовідносин може бути кінцевим та умовним [2, с.193]. Остаточне припинення правовідносин відбувається тоді, коли фактично зникає із цивільного обігу право особи, наприклад особистий сервітут припиняється з смертю володаря цього права. У випадку, якщо відбулося правонаступництво, тобто для одного суб'єкта право припинилося, але до іншого перейшло, відбулася трансформація правовідношення при якому суб'єктивне право збереглося. Зауважимо, що остаточне припинення правовідношення може бути також умовним. Це відбувається у випадку, якщо суб'єктивне право особи зникає з цивільного обігу, і при цьому воно замінюється іншим суб'єктивним правом особи.

Таким чином, можна розглядати припинення правовідносин та відповідних їм суб'єктивних прав в аспекті їх використання в цивільному обігу. Аналізуючи конкретні правовідносини власності, управомоченою особою в яких є власник, який володіє правом щодо певного майна, вважаємо за доцільне зазначити, що його право власності припиняється остаточо. У випадку якщо право власності в конкретної особи припинилося, то це практично завжди означає припинення конкретного правовідношення, у якому ця особа була володарем суб'єктивного права. Право

власності на такий об'єкт може більш ніколи не виникнути (якщо річ знищено), може виникнути в іншій особі (у разі, якщо підставою припинення права власності суб'єкта є договір купівлі-продажу, дарування та в інших подібних випадках). В такому випадку виникає нове правовідношення, в якому володарем суб'єктивного права виступатиме інша особа. Попереднє правовідношення власності остаточно припинилося, попередній володар суб'єктивного права перестав бути власником. Тому, в контексті досліджуваного питання стосовно кожного конкретного власника та кожного конкретного правовідношення власності можна стверджувати тільки про остаточне припинення права власності.

Відзначимо, що «припинення юридичного відношення між особами відбувається тоді, коли розривається зв'язок між його елементами, внаслідок усунення суб'єкта, знищення об'єкта, порушення відповідності між правом та обов'язком. Це відбувається у випадках: відмови, відчуження, втрати прав, поєднання права та обов'язку, припинення права в буквальному розумінні цього слова» [3, с.76]. В такому випадку, під відмовою слід розуміти одностороннє волевиявлення управомоченого суб'єкта, носія права, спрямоване на розірвання його зв'язку з правом. Відмова можлива лише щодо майнових прав, наприклад залишення речі, відмова від спадщини. Відчуження – добровільна поступка правом управомоченого суб'єкта іншій особі. Відчуження якраз і відрізняється від відмови тим, що право передається іншому суб'єктові внаслідок реалізації взаємоузгодженого волевиявлення, а при відмові від права правонаступництва не відбувається. Прикладом відчуження є передача речі, зобов'язального права чи права вимоги. Втрата права має наслідком виключення активного суб'єкта з правовідношення поза його волею (внаслідок настання юридичної події, наприклад через давність; або за рішенням суду). У випадку коли володарем взаємних прав та обов'язків стає одна особа. Це не можливо реалізувати в речових правах,

тому що відповідний праву юридичний обов'язок стосується не однієї особи, а всіх суб'єктів, окрім суб'єкта речового права. Г.Ф. Шершеневич виділяв також припинення прав у буквальному, прямому розумінні, що, на його думку, відбувається тоді, коли саме правовідношення припиняється незворотнім чином (втрата особистих прав, фактична загибель об'єкта правовідносин) [3, с.77]. У цьому випадку дослідник також розглядає припинення прав в аспекті цивільного обігу, що не викликає заперечень. Потрібно пам'ятати, що як відзначалося раніше, припинення права завжди є остаточним щодо конкретних правовідносин.

Правовідношення власності та суб'єктивне право власності може припинятися у випадку відмови власника від свого права власності, відчуження ним свого права іншій особі (наприклад, за договорами купівлі-продажу, міни, дарування), а також у випадку втрати власником свого права поза його волею (наприклад у випадках застосування реквізиції, конфіскації, відчуження майна, що не може належати даній особі, та в інших випадках).

Відчуження власником свого майна як підстава припинення права власності здійснюється на основі цивільно-правових договорів, які одночасно є підставами його виникнення у набувача. Відчуження може бути як оплатним, так і безоплатним, здійснюватись за волею і проти волі власника. У випадках визначеної законом можливості нехтування волею власника при відчуженні його майна, законодавець вживає термін «викуп», який застосовується як спосіб примусового відчуження належних йому речей.

Як правило, припинення права власності настає за бажанням власника – передача речей за договором, її споживання). Однак можливе й припинення права власності поза його волею (націоналізація, конфіскація, реквізиція). Підставою для такого припинення є або законодавчий акт, або акт органу державної влади, органу влади АРК чи органу місцевого самоврядування, або судові рішення. До при-

пинення права власності призводить і відмова власника від своєї речі, коли він її викинув, загубив (якщо надії на її повернення немає).

Відповідно до ст.346 Цивільного Кодексу України надалі – ЦКУ) підставою припинення права власності є відмова власника від права власності. Так, ст.347 ЦКУ передбачено, що особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності. У разі відмови від права власності на майно, права на яке не підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту вчинення дії, яка свідчить про таку відмову. У разі відмови від права власності на майно, права на яке підлягають державній реєстрації відповідно до Закону України № 1952–IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р., право власності на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідного запису до державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

При визначенні поняття припинення права власності варто враховувати саме поняття суб'єктивного права власності, яке нам відоме, як «найбільш широке за змістом речове право, що дає можливість своєму володарю – власнику самому визначати характер та напрямки використання приналежного йому майна, здійснюючи над ним повне господарське панування» [4, с.310]. Суб'єктивне право власності – це закріплена законом можливість особи володіти, користуватися та розпоряджатися приналежним йому майном на свій розсуд та відповідно до свого інтересу шляхом здійснення щодо цього майна будь-яких дій, що не суперечать закону та іншим правовим актам і не порушують прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб, а також можливість усувати від втручання всіх третіх осіб у сферу його господарського панування.

Тому, про припинення права власності можна стверджувати в тому випадку, коли особі перестають належати правомочності

володіння, користування та розпорядження майном, не має більше права повного господарського панування над річчю.

Слід зазначити, що така точка зору не єдина [5, с.118–121]. Наприклад, А.В. Венедиктов стверджував, що право власності не вичерпується названими правомочностями власника. Власник, на думку дослідника «може бути позбавлений всіх трьох правомочностей, але при цьому може зберегти право власності і не тільки в якості *dominium nudum* (дослівно – оголена власність)...» [6]. У якості аргументації до свого твердження дослідник наводив приклад судового арешту майна з вилученням його з володіння та користування власника поєднаного із заборорою розпоряджатися йому цим майном. При цьому автор вважав, що власник перестав володіти правомочностями володіння, користування та розпорядження, однак у нього залишився певний «згусток» його права власності. Саме тому, на думку вченого, право власності може відновитися в повному обсязі, якщо претензію буде знято, а у випадку продажу майна власник одержить надлишок вирученої ціни від продажу.

Ця позиція була пізніше цілком обґрунтовано розкритикована. Зауважимо, що в проаналізованому дослідником прикладі власник не втрачає правомочностей володіння, користування та розпорядження, а тільки тимчасово обмежується у їх реалізації, тимчасово не може їх здійснити. Тобто зміст права власності як правило розкривається через його правомочності володіння, користування та розпорядження.

Отже, суб'єктивне право власності припиняється у випадку позбавлення власника правомочностей. Такої точки зору, зокрема, дотримувався Д.М. Генкин [7, с.48]. Підтримують таку точку зору й сучасні дослідники, які називають припинення права його «юридичною смертю», відзначаючи, що право, яке припинилося, ніколи не відновлюється, і навіть якщо суб'єкт, що раніше був уповноваженим, відновлює свою владу над об'єктом, то виникає нове суб'єктивне право, яке відрізняється

від первісного і за підставами, і за моментом виникнення [8, с.36].

У окремих випадках особа, не здійснюючи правомочностей володіння, користування й розпорядження майном, не втрачає їх, залишається власником, і при цьому її право власності не припиняється. Проаналізований приклад з арештом майна підтверджує це. Власник, у разі якщо він загубив річ, також не здійснює своїх правомочностей володіння, користування та розпорядження, однак він зберігає своє право власності. Тимчасово втрачає можливість здійснення своїх правомочностей власник у випадку незаконного заволодіння його річчю іншою особою, а його право захищається за допомогою виндикаційного позову. В цих випадках власник тільки тимчасово обмежений у можливості реалізації своїх правомочностей, але не втрачає їх.

Отже, визначаючи поняття припинення права власності, необхідно враховувати, що не завжди фактична неможливість здійснення правомочностей володіння, користування та розпорядження означає припинення права власності. Про припинення суб'єктивного права власності ми можемо стверджувати тільки у випадках припинення цих правомочностей остаточно та за умови неможливості їх відновлення в майбутньому відповідно до існуючих підстав. На нашу думку це застереження має важливе значення, тому що припинення права власності, не виключає можливості набуття того ж права колишнім його суб'єктом в майбутньому. В такому разі буде реалізовано не відновлення колишнього права, а набуття нового права за відповідною правовою підставою.

Наслідком припинення права власності є не тільки втрата особою права господарського панування над річчю, гарантованої державою можливості володіти, користуватися та розпоряджатися нею на свій розсуд. З моменту припинення права власності особа не несе більше обов'язку щодо утримання майна, а також ризику випадкової загибелі або пошкодження майна, які покладаються на власника.

Тобто, в результаті припинення права власності особа не може розраховувати на можливість суб'єктивного права власності, але й не зобов'язана нести пов'язаний з цим правом «тягар» або обов'язок власності [4, с.314].

Таким чином, припинення права власності – це відділення від суб'єкта правомочностей володіння, користування та розпорядження майном, можливості господарського панування над ним, а також звільнення від тягара утримання майна та несення ризику його випадкової загибелі або пошкодження. При припиненні права власності особа втрачає гарантовану законом можливість здійснювати на свій розсудом та відповідно до свого інтересу правомочності володіння, користування та розпорядження майном, які належали йому раніше, а також включати його в сферу свого господарського панування, та усувати інших осіб від цього майна.

У сучасних дослідженнях проблем припинення права власності зустрічаються також інші формулювання. Наприклад, під припиненням права власності пропонують розуміти «результат впливу дозволяючих та (або) зобов'язуючих юридичних фактів на правовідносини власності щодо об'єктів права власності, для якого характерний перехід права власності на цей об'єкт цивільних прав від одного суб'єкта до іншого, тобто зміна власника». Дослідники, при цьому вказують на ту обставину, що зміна власника земельної ділянки при припиненні права власності є неминучою та відбувається завжди, оскільки земля як особливий об'єкт права власності зникнути в результаті споживання або загибелі не може [9, с.8]. З таким твердженням слід погодитися, якщо врахувати, що у якості дозволяючих юридичних фактів, розуміють ті, в яких реалізація дій по припиненню права власності залежить від особистого розсуду суб'єкта права власності, а зобов'язуючих – ті, які характеризуються імперативністю, тому що право власності припиняється примусово поза волею власника.

Окремі дослідники стверджують, що припинення права власності – це «сукупність

юридичних та фактичних дій, з якими законодавство пов'язує втрату права власності» [10, с.17]. Таке визначення відображає розуміння сутності припинення права власності як процесу, а не як результату. Зазначимо, що припинення права власності може розглядатися не тільки як певний стан, відчуженість колишнього власника від об'єкта права власності, тобто як результат, але і як процес, який призводить до цього результату, послідовність певних юридичних фактів, що спричиняють припинення права власності в суб'єкта.

Право власності є найбільш стабільним речовим правом. Це право є юридичною передумовою та одночасно результатом нормального, звичайного майнового обігу. Непорушність, стабільність, гарантованість права власності має найважливіше значення в цивільному обігу, тому ч.2 ст.346 ЦКУ передбачає, що припинення права власності відбувається на підставах, передбачених у законі.

Підставами припинення права власності є юридичні факти, тобто «обставини, з якими закон пов'язує настання певних юридичних наслідків – виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин» [11, с.104]. Ті юридичні факти, з якими закон пов'язує припинення права власності, є правоприпиняючими. Обставини, які виступають у ролі юридичних фактів, за своєю природою різні, тому порядок та момент припинення права власності також відрізняються.

Вивчення цих обставин, їх класифікація, а також класифікація підстав припинення права власності, – необхідні передумови вивчення проблем припинення права власності. Зазначимо, що питання про поняття та класифікацію підстав припинення права власності вимагає окремого дослідження.

Важливе значення має визначення моменту припинення права власності: із цього моменту колишній власник права власності звільняється від тягара утримання майна, не несе ризику випадкової загибелі або пошкодження майна. Момент припинення права

власності визначається неоднозначно. Він прямо залежить від підстави припинення права власності. Встановлюючи підстави припинення права власності, законодавство в більшості випадків чітко не визначає момент виникнення цього права. Законодавець обмежується вказівкою на вчинення фактичних та юридичних дій, з якими пов'язується факт передачі права або його припинення. Момент припинення права власності за іншими підставами у чинному законодавстві прямо не визначено. На практиці визначення цього моменту передбачає дослідження конкретних підстав припинення права власності.

У теорії права під реалізацією суб'єктивного права традиційно розуміють здійснення правомочностей особи, які складають його зміст [12, с.449]. Юридичні категорії «використання», «здійснення» та «реалізація» щодо суб'єктивного права слід розглядати як синоніми. Подібної точки зору дотримуються й інші цивілісти, які визначають здійснення права в якості будь-якого використання, реалізації правомочностей, що утворюють його, тобто діяльність, що відповідає змісту права; це використання для задоволення своїх потреб суб'єктами права передбачених законом можливостей, які складають зміст цього права.

Відмовляючись від права власності, знищуючи річ, відчужуючи за цивільно-правовими договорами, споживаючи її, власник здійснює правомочності розпорядження та користування тобто реалізує різні елементи змісту суб'єктивного права власності, фактично здійснює його. У результаті таких дій право власності припиняється. Суб'єктивне право може бути реалізовано фактичними та юридичними діями. Наприклад, використання речі власником, її знищення треба розуміти як фактичні дії, а відчуження майна іншій особі розглядається як юридична дія.

Примусове припинення права власності є результатом правозастосовної діяльності уповноважених державних органів або органів місцевого самоврядування, реалізації ними

своїх повноважень поза волею володаря суб'єктивного права.

Припинення права власності внаслідок дії об'єктивних обставин (наприклад, загибель майна) є результатом настання подій, які не залежать від волі самого власника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Харченко О. С. Підстави припинення права власності : монографія / Харченко О. С. – К. : Вид-во Європ. ун-ту. 2009.
2. Синайский В. И. Русское гражданское право. Выпуск I: Общая часть и вещное право / Синайский В. И. – Киев : Типография Р. К. Лубковского, 1914.
3. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права / Шершеневич Г. Ф. – Тула : Автограф, 2001.
4. Маттеи У. Основные положения права собственности / Маттеи У., Суханов Е. А. – М. : Юристъ, 1999.
5. Буртовая Е. И. Понятие прекращения права собственности / Буртовая Е. И. // Вестник Томск. гос. ун-та. – 2007. – № 304.
6. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / Венедиктов А. В. – М.; Л. : Изд-во академии наук СССР, 1948.
7. Генкин Д. М. Право собственности в СССР / Генкин Д. М. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1961.
8. Лапач В. А. Отпадение и восстановление права / Лапач В. А. // Консультант Плюс. – М. : АО Консультант Плюс, 1992.
9. Таскин Н. И. Принудительное прекращение права собственности на земельный участок: дис. ... кандидата юрид. наук / Таскин Н. И. – М., 2003.
10. Крысанов А. А. Принудительное прекращение права собственности: дис. ... кандидата юрид. наук / Крысанов А. А. – М., 2003.
11. Гражданское право : учебник: в 3 т. Т. 1 / отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК ВЕЛБИ, ПРОСПЕКТ, 2004.

12. Теория государства и права : учебник / | под ред. В. К. Бабаева. М. : Юристъ, 2002.

Пацурківський Ю. П. Припинення права власності як форма його реалізації / Ю. П. Пацурківський // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 453–459 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_76.pdf

Розглядається поняття та основні підходи до розуміння категорії припинення суб'єктивного права власності як форми його реалізації. Аналізуються окремі підстави припинення правовідносини власності, пропонується визначення припинення права власності. Досліджуються питання визначення моменту припинення суб'єктивного права власності.

Пацуркивский Ю.П. Прекращение права собственности как форма его реализации.

Рассматривается понятие и основные подходы к пониманию категории прекращения субъективного права собственности как формы его реализации. Анализируются отдельные основания прекращения правоотношения собственности, предлагается определение понятия прекращения права собственности. Исследуются вопросы определения момента прекращения субъективного права собственности.

Patsurkivsky Y.P. Termination of Property Rights as a Form of Its Implementation

The concept and the basic approaches to the understanding of the subjective category of termination of property rights as a form of its implementation discusses. The individual grounds for termination of legal ownership, proposed definition of termination of ownership Analyzes. Issues of determining the date of termination of the subjective right of ownership Explores.

Форум права Фор